ВАЛЮТА СИЁСАТИНИНГ ИҚТИСОДИЙ РИВОЖЛАНИШГА ТАЪСИРИНИ БАҲОЛАШ ИНДИКАТОРЛАРИ

Норбаева Мухлиса Акрам қизи
и.ф.ф.д.(PhD), Тошкент халқаро университети мустақил тадқиқотчиси
https://doi.org/10.5281/zenodo.24087947

Валюта сиёсатининг самарадорлигини фақат миллий валютанинг номинал курси ёки унинг йиллик ўзгариши билан баҳолаш чекланган хулосаларга олиб келади. Курс пасайиши экспортчилар учун қисқа муддатли нарх устунлиги яратиши мумкин, бироқ у импорт нархларини ошириб, инфляция ва ташқи қарзга хизмат кўрсатиш харажатларини кўпайтириши эҳтимол. Шунингдек, захиралар мутлақ қийматда ўсган бўлса-да, уларнинг импорт ёки ташқи қарзга нисбатан етарлилиги камайиши мумкин. Шу боис валюта сиёсатини кўп ўлчовли, ўзаро боғлиқ индикаторлар тизими орқали баҳолаш муҳимдир [1].

Кўрсаткичларни тўрт гуруҳга бирлаштириш мумкин. Валюта курси режими гуруҳи реал самарали алмашув курси, курс волатиллиги, амалдаги мослашувчанлик ва бозор босими индикаторларини қамраб олади. Валюта тушумлари гуруҳи тушумларнинг ялпи ички маҳсулотга нисбатини, пул ўтказмалари улушини, манбалар концентрациясини ва барқарорлигини акс эттиради. Халқаро захиралар гуруҳида импортни қоплаш муддати, қисқа муддатли қарзни қоплаш, захираларнинг кенг пул массасига нисбати ҳамда диверсификацияси ҳисобга олинади. Капитал ҳаракати гуруҳи соф оқим, унинг тебранувчанлиги, капитал ҳисобининг очиқлиги ва кескин тўхташ эҳтимолини қамраб олади [2].

Индикаторлар турли ўлчов бирликларида ифодалангани сабабли уларни умумий шкалага келтириш зарур. Иқтисодий барқарорликни оширадиган кўрсаткичлар учун қиймат диапазонидаги энг кичик нуқтадан энг катта нуқтага қараб нормаллаштириш, хатарни ифодалайдиган кўрсаткичлар учун эса тескари нормаллаштириш қўлланади. Натижада ҳар бир кўрсаткич 0–1 оралиғидаги баҳога айланади. Кейин индикаторлар функционал гуруҳлар бўйича ўртачаланади ва гуруҳ баллари вазнлар орқали умумий индексга бирлаштирилади. Тенг вазнлар ҳисоблашни соддалаштиради; эксперт ёки статистик асосланган вазнлар нисбий аҳамиятни акс эттириши мумкин [3].

Индекснинг юқори қиймати киритилган мезонлар бўйича валюта сиёсати ҳолати қулай эканини кўрсатади. Лекин умумлаштирилган баллни алоҳида гуруҳлар таҳлилининг ўрнига қўйиб бўлмайди. Курс режими ва капитал ҳаракатидаги яхшиланиш тушумлар барқарорлиги ёки захиралар етарлилигидаги ёмонлашувни яшириши мумкин. Шунинг учун индекс билан бир қаторда гуруҳлар кесимидаги баллар, ҳар бир кўрсаткичнинг вақт бўйича динамикаси ва ҳисоблаш натижаларининг вазнларга сезгирлиги тақдим этилиши лозим. Тенг ва эксперт вазнлари остида умумий тенденция сақланса, хулосанинг барқарорлиги кучаяди [4].

Ўзбекистон учун индикаторлар тизими расмий статистика, Марказий банк маълумотлари ва тўлов баланси кўрсаткичларига таяниши мумкин. 2017–2025 йилларда реал курс индекси, ташқи қарз ва валютадаги банк кредитлари динамикаси сиёсатни бир нечта ўлчовда кузатиш заруратини кўрсатади. Валюта тушумлари манбаларининг концентрацияси, пул ўтказмаларининг ўзгарувчанлиги ва захираларнинг импортни қоплаш муддати биргаликда таҳлил қилинганда ташқи зарбага тайёргарлик ҳақида тўлиқроқ тасаввур ҳосил бўлади. Даврий ҳисоботларда индикаторлар

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

таърифи ва ҳисоблаш усули ўзгармаслиги таққосланувчанликни таъминлайди. Маълумотлар қайта кўриб чиқилганда индекснинг тарихий қаторлари ҳам янгиланиши керак.

Индикаторлар тизимини амалиётга жорий этишда маълумотларнинг қамрови, даврийлиги ва янгиланиш муддатларини бир хил қоидада белгилаш керак. Агар бир кўрсаткич турли ташкилотларда ҳар хил таъриф билан ҳисобланса, вақт бўйича таққослаш бузилиб, интеграл индекс ҳақиқий ўзгаришни эмас, ҳисоблаш тафовутини кўрсатиши мумкин. Шунинг учун ҳар бир индикаторнинг манбаси, ўлчов бирлиги, йўналиши ва формуласи методологик ҳужжатда очиқ баён этилиши лозим. Кўрсаткичлар сонини ортиқча кўпайтириш индексни тушунишни қийинлаштиради; фақат сиёсий мақсадларга бевосита алоқадор мезонлар танланиши мақсадга мувофиқ. Базавий йил ёки меъёрлаштириш оралиғи янгиланганда аввалги давр натижалари имкони борича қайта ҳисобланиши керак. Индекс стресс-тест ва сценарий таҳлили билан биргаликда қўлланганда қарорлар учун кўпроқ ахборот беради.

Индикаторларнинг ишончлилиги уларни ҳисоблашда қўлланадиган маълумотлар сифатидан бевосита келиб чиқади. Валюта тушумларини баҳолашда экспорт, хизматлар савдоси ва пул ўтказмалари таърифларини статистик ҳисоботлар билан мувофиқлаштириш зарур. Захиралар ва ташқи қарз бўйича валюта таркиби ҳамда муддат тузилмаси эътибордан четда қолмаслиги керак. Айрим кўрсаткичлар кечикиб эълон қилинса, оператив мониторингда дастлабки баҳолардан фойдаланиш мумкин, аммо уларнинг кейинчалик қайта кўриб чиқилиши очиқ қайд этилиши шарт. Маълумотлар базасида манба ва ҳисоблаш санасини сақлаш натижаларни текшириш ва такрор ишлаб чиқиш имконини беради. Бу талаблар моделни эмпирик тадқиқотдан амалий қарорлар учун фойдаланиладиган воситага айлантиради. Шунингдек, маълумотларнинг тўлиқлиги бўйича масъул бўлинмаларни белгилаш ва ички аудит ўтказиш ҳисобот интизомини мустаҳкамлайди. Агар кўрсаткичларнинг таърифи ўзгарса, бу ҳолат йиллик ҳисоботда алоҳида изоҳланиши, аввалги даврлар қаторлари имконият доирасида қайта ҳисобланиши лозим. Шунда қарор қабул қилувчилар бир-бирига таққосланадиган маълумотга таянади.

Мазкур хулосаларни мунтазам баҳолаш қарор қабул қилишда янги маълумотдан фойдаланиш имконини беради. Ҳисобот даврийлигини маълумотлар шаклланадиган муддатга мослаштириб, хатар кўрсаткичларини заруратга кўра ҳар чоракда янгилаш мумкин. Бу сиёсат ижроси, кутилган натижа ва ҳақиқий натижа ўртасидаги фарқни аниқлаб, кейинги чораларни ўз вақтида ўзгартиришга ёрдам беради. Ҳисоботларда методология ва фаразлар мунтазам очиқ кўрсатилса, таҳлил натижаларини солиштириш ва текшириш осонлашади.

Валюта сиёсатини баҳолаш тизими курс, тушумлар, захиралар ва капитал ҳаракатини биргаликда қамраб олиши лозим. Нормаллаштириш ўлчов бирликларидаги фарқни бартараф қилади, интеграл индекс эса умумий йўналишни кўрсатади. Бироқ сиёсий қарорлар учун индекснинг ўзи етарли эмас: гуруҳлар бўйича натижалар, методологик чекловлар ва сезгирлик таҳлили ҳам очиқ тақдим қилиниши зарур. Ушбу усул натижаларни мунтазам солиштириш, заиф йўналишларни барвақт аниқлаш ва чораларни далилларга асосланган тарзда такомиллаштиришга ёрдам беради.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. O‘zbekiston Respublikasining 2019-yil 22-oktabrdagi O‘RQ-573-son “Valyutani tartibga solish to‘g‘risida”gi Qonuni.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.

2. Norbayeva M.A. O'zbekistonda valyuta kursi o'zgarishi, valyuta tushumlari va kapital harakatining iqtisodiy rivojlanish tendensiyalariga ta'siri tahlili. Moliyaviy texnologiyalar, 2025, №1, 201–209-b.
3. International Monetary Fund. Assessing Reserve Adequacy. IMF Policy Paper, Washington, DC, 2015.
4. O'zbekiston Respublikasi Markaziy banki. Yillik hisobot 2024. Toshkent, 2025.

© Ushbu material Creative Commons Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) litsenziyasi asosida tarqatiladi.